

Magyarországi bajor beszélők nyelvi attitűdje

1. Bevezetés. A magyarországi németek által beszélt német nyelvjárások tanulmányozása az évezredforduló körül paradigmaváltáson ment keresztül: az addig a tudományos érdeklődés középpontjában álló tárgynyelvi vizsgálódások a szubjektív nyelvi adatok, metanyelvi megnyilatkozások bevonásával, elemzésével is bővültek (NEULAND 1993). A laikusok metanyelvi tudásának felértékelődését a nyelvi tudatosság kutatásai, valamint az 1990-es évek óta a kutatásokban egyre inkább megjelenő perceptuális dialektológia is elősegítette, amely a beszéltnyelvi és variációkutatásokban az adatközlőknek nemcsak tárgynyelvi megnyilatkozásait, hanem azok kontextusát és a nyelvi megnyilatkozások szubjektív megítélését is vizsgálat tárgyává tette (NIEDZIELSKI–PRESTON 2007).

Az attitűddel kapcsolatos vizsgálódások a németországi, osztrák-német és svájci-német¹ felmérésekhez képest időben azért is megkésve érkeztek meg a magyarországi német kisebbséggel foglalkozó szociolingvisták kutatási portfóliójába, mert az 1989/1990-es rendszerváltozást követően a hazai német kisebbség tagjai vagy elzárkóztak a német nyelvvel, nyelvváltozatokkal, illetve ezek beszélőivel kapcsolatos minősítések elől, vagy (jó okkal) csak igen visszafogottan nyilatkoztak ilyen kérdésekben.

¹ Az észak-németországi nyelvi variációt vizsgáló projekt (Sprachvariation in Norddeutschland, SiN) 2008 és 2012 között metanyelvi reflexiókat, nyelvi attitűdöket, auto- és heterosztereotípiákat vizsgált német nyelvjárást és/vagy német köznyelvet beszélő asszonyok elicitált és spontán beszédében (<https://corpora.uni-hamburg.de//sin/index.html>). A hamburgi nyelvjárás, az adatközlők ezzel kapcsolatos attitűdjei, a hamburgi nyelvjárás identifikációs potenciálja állt a 2014 és 2017 között futó Alnémet Hamburgban (Niederdeutsch in Hamburg, NiH) című projekt középpontjában (<https://www.slm.uni-hamburg.de/niederdeutsch/forschung/projekte/hamburgisch-sprachkontakt.html>; <https://vs1.corpora.uni-hamburg.de/nih>). A Leibniz Intézet (korábban: Német Nyelv Intézete) 1997 és 2020 között összesen öt részprojekt keretében német anyanyelvű beszélőket a német és más nyelvekkel kapcsolatos nyelvi attitűdjeiről faggatott (EICHINGER et al. 2009; GÄRTIG–PLEWNIA–ROTHE 2010; <https://www.ids-mannheim.de/soer/sprachen-in-deutschland>). Még nem zárult le az Ausztriában futó, osztrák-német variációs-, kontaktusnyelvészeti és nyelvi attitűdök szempontjából elemző Deutsch in Österreich, Variation – Kontakt – Perzeption (DiÖ) című projekt (KOPPENSTEINER–KIM 2020; <https://www.dioe.at>).

Az 1970-es évektől kezdve a németajkú családok gyermekeiket túlnyomórészt magyar nyelven nevelték, a német nyelvjárást a szülők generációja ritkán vagy passzívan, a nagyszülők generációja ismerős kortársakkal való beszélgetéseik során használta. Az 1940–1950-es évek egykor németajkú beszélőközösségeiben a magyar nyelv vált funkcionálisan elsődleges jellegűvé, a társadalmi mobilitás szempontjából is kívánatosná. A magyarországi német nyelvjárások kommunikatív, és ebből következőleg szociális funkciójuk nagy részét elveszítették (KNIPF-KOMLÓSI 2008: 285–287). Attitűdkutatáshoz megfelelő nyíltsággal állást foglaltó adatközlőt azért is volt nehéz az ezredforduló előtt találni, mert a németek II. világháborút követő elhurcolása, elűzése (MÁRKUS 2020), a német nyelvjárás és mikrokultúra stigmatizáltsága a 20. század végéig a családi narratívákon keresztül generációkon átívelő nyomot hagyott a beszélőkben, és készítette őket németségük bármely aspektusával kapcsolatos visszafogottságra. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény által lehetővé tett kisebbségi önkormányzatiság a kisebbségi önkormányzatokat felruházta a helyi német (mikro)kultúra, valamint a német nyelvű oktatás megszervezésével. A német kisebbségi önkormányzatok és egyesületek megalapításuk után kb. két évtizeden keresztül elsősorban a kulturális élet megszilárdulásához szükséges személyi és tárgyi feltételek kialakításán fáradoztak. A helyi kulturális programkínálat és infrastruktúra stabilizálása után a német közösségek érdeklődése az immateriális kulturális javak, például a közösségi kommunikáció periferiájára szorult lokális német nyelvjárások felé fordult.

A lokális, nemzetiségi önkormányzatok és civilek által indított, kifejezetten a német nyelvjárásokkal kapcsolatos kezdeményezéseihez sorolhatóak a helyi vagy regionális terjesztésű havilapok nyelvjárásban írt rubrikái (pl. *Batschkaer Spuren*, *Pavillon*, *Neue Zeitung*), nyelvjárási törzsasztalok alapítása (pl. Csolnokon, Pilisvörösváron, Baján), nyelvjáráskurzusok indítása (Pilisvörösvár, Pilisszentiván), nyelvészeti szempontból laikusok által koncipiált faluszótárak szerkesztése (HIDAS-MÁRIN et al. 2014; KNEHR szerk. 2016), tájnyelvi mese- és mondóka gyűjtemények (SCHUTH-KORB 2011; KEREKES-MÜLLER 2017) és a nemzetiségi német nyelv oktatásához használható nyelvjáráskönyvek összeállítása (ANDRUSCH-FÓTI-MÜLLER 2009).

A kisebbségi, majd 2011 után a nemzetiséginek nevezett önkormányzatok² revitalizációs tevékenysége a német közösségek identitását erősítette, a helyi német nyelvjárások presztízsét (is) emelte, így hatással volt azokra az attitűdökre, amelyek a német nyelvvel és különböző (nemzeti, regionális és lokális) változataival kapcsolatosak. Az erősödő (nyelvi és kulturális) önbizalom hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiség elsősorban idősebb, autochthon beszélő tagjai nyíltan nyilatkozni merjenek az identitásukkal és nyelvi repertoárjukkal kapcsolatos auto- és heterosztereotípiákról, a német nyelvváltozatokkal és a magyar köznyelvvél kapcsolatos véleményükről.

² A kisebbségi önkormányzatokat a 2011-es évi, nemzetiségekről szóló CLXXIX. törvény életbelépése óta nemzetiségi önkormányzatoknak nevezzük: „159. § (1) Az e törvény hatálybalépése előtt létrejött kisebbségi önkormányzat elnevezése nemzetiségi önkormányzat.” A német kisebbségi, majd nemzetiségi önkormányzatiság kialakulásának törvényi előzményeit, jellemzőit, közösségi lefedettségét DOBOS vizsgálta (2020: 272–295).

Jelen tanulmány olyan idős, magát magyarországi németnek valló adatköz-lők német és magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdjeit mutatja be, akik bajor nyelv-járásai, illetve bajor-magyar kétnyelvű közegben szocializálódtak, bajor tájnyelvi miliőben éltek. A tanulmány során használt „bajor” nyelvjárástípus alatt minden esetben a magyarországi németiség közép-bajor nyelvjárásait értjük. (A magyaror-szági német nyelvjárások felosztását l. HUTTERER 1991: 253–280.)

A tanulmány nívuma, hogy a kisebbségi (nyelvi) helyzetben élő magyaror-szági németiség idős generációjának nyelvi attitűdjét kombinált módszerrel (mixed method), azaz direkt kérdőíves lekérdezéssel és az azt követő interjúk segítségével mérte fel. Az objektív és szubjektív nyelvi adatok gyűjtése a pandémiát meg-előző évben zárult.

Tanulmányunk felépítése a magyarországi németek jelenkori helyzetének rövid felvázolásával és az elméleti és a módszertani háttér bemutatásával kezdő-dik, majd röviden kitérünk a kutatás során alkalmazott módszer és körülményei-nek rövid bemutatására. A tanulmány fő része (a több alfejezetből álló 6. fejezet) a német és magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdök kiértékelésével folytatódik, és egy összefoglalóval zárul.

2. A magyarországi németek jelenkori nyelvi helyzetéről. A magyaror-szági németek Magyarország második legnagyobb nemzetisége. A 2011-es cen-zusadatok szerint 185 696 fő nevezte magát német nemzetiségűnek (KSH 2011: 15).³ A népszámláláskor adott válaszok auto-deklaratív jellegűek, a német gyö-kerekkel rendelkező magyar állampolgárok száma valószínűsíthetően magasabb, mint a népszámlálás által megállapítottak. A kisebbségi nyelvek fennmaradásában a generációs, földrajzi és gazdasági tényezőkön kívül az ország nyelvpolitikája, a kisebbség nyelvén megvalósítható (köz)oktatási lehetőségek, aktivitások és az anyanyelvi külhonnal fenntartott kapcsolatok egyaránt fontos szerepet játszanak. A magyarországi németek nyelvi helyzetéről a 20. század második felére a nyelv-járáshasználat szintereinek rapid csökkenése, a helyi nyelvjárások nagymértékű funkcióvesztése és a két nyelven (magyarul és német nyelvjárásban) zajló pri-mer nyelvi szocializációnak már generációk óta tartó hiánya állapítható meg. Bár a magyarországi németiség továbbra is kétnyelvűnek nevezhető, de a német táj-nyelvi kompetencia helyére az 1970-es évek óta születettek esetében a többnyire szekunder nyelvi szocializáció útján szerzett német köznyelvi kompetencia lépett (KNIPF-KOMLÓSI 2011: 45–53).

A német köznyelv megtanulásának körülményei és eredményei a megkér-dezettek körében közel sem tekinthetők azonosnak egy, a családon belül zajló (természetes módon végbemenő) nyelvi szocializációval, még akkor sem, ha ma Magyarországon a kétnyelvű nemzetiségi német köznevelés és -oktatás lehetőségei

³ A Magyar Közlöny 2021. február 5-i (2021/18) számában közzölt 45/2021. (II. 5.) kormány-rendelet szerint a 2021. évre tervezett népszámlálás 2022. október 1-jén kezdődik és november 28-án fejeződik be. Az adatfeldolgozási fázis 2023. november 23-ig tart, így a 2022-es népszám-lálás végleges nemzetiségi adatait tartalmazó tematikus összeállítás valószínűleg 2024–2025 körül jelenik meg a KSH Kiadványtárában.

az óvodától az egyetemi tanulmányokig adottak (KNIPF-KOMLÓSI–MÜLLER 2019: 483–500; MÜLLER 2020: 67–76).

3. Elméleti háttér. A nyelvi attitűdök laikusok szubjektív nyelvi ismereteit, az arról alkotott véleményeket tartalmazzák, hogy melyek azok a szituatív-pragmatikai körülmények, amelyek a nyelvi magatartást irányítják (LENZ 2003: 236), milyen pozitív vagy negatív vélemény övez egy-egy nyelvet, nyelvváltozatot, illetve beszélői(ke)t (SCHOEL et al. 2012), és végül, de nem utolsósorban milyen inductív vagy deduktív úton szerzett tudással rendelkeznek az adatközlők egy adott nyelv (vagy nyelvjárás) lexikológiai-szemantikai és grammatikai jellemzőiről.

A nyelvi attitűdök kialakulása a primer szocializáció során kezdődik, a szekunder szocializáció alatt folytatódik, és tart az individuum életének a végéig. Egy nyelv (tárgnyelvi értelemben vett) használata, a beszélők közösségén belül közvetített nyelvi ideológiák és a nyelvi norma diskurzusai befolyásolják, sőt mi több, összefüggenek a közösség tagjainak a nyelvi attitűdjeivel. A nyelvi attitűdök olyan kognitív struktúrák, amelyek a külvilágot képviselik az ember gondolkodásában. A létező nyelveknek, nyelvváltozatoknak és beszélőiknek megfelelő kognitív struktúrák magukba foglalják az adott nyelvvel/beszélővel kapcsolatos ismereteinket, azaz fogalmi tudást (is) közvetítenek. Az attitűd kialakulása folyamatos kategorizációval jár együtt. A kategorizálás során felhasznált attitűdkomponensek jellemzője, hogy tárolhatók az emlékezetben, kombinálhatók a már meglévőkkel, módosíthatók és kognitív folyamatokat idézhetnek elő (pl. egy célirányos nyelvi viselkedés vagy cselekvés intencióját). Kategorizációs tevékenységük során két folyamatban van része a beszélőknek: elemet rendelnek kategóriához (meghatározzák, hogy a kérdéses nyelv vagy nyelvváltozat melyik kategóriába sorolható; például egy nyelvváltozat délnémet-e vagy észak-német) és/vagy új kategóriát alkotnak (meghatározzák, hogy mely tulajdonságokkal rendelkezik egy nyelv, nyelvváltozat vagy prototipikus beszélőjük, amennyiben a meglévő kategóriákba nem sorolható). Utóbbi során tehát vagy azt határozzák meg, hogy mik egy kategória jellemzői, vagy azt, hogy milyen a két kategória hasonlóságának és eltérésének a mértéke.

A nyelviattitűd-kutatás az adatközlők részéről bizonyos fokú nyelvi tudatosságot feltételez. A nyelvi tudatosság egyrészt az értékeléstől mentes nyelvi tudás, illetve reflexiók összességét jelenti, másrészt a nyelvkritikához és nyelvápoláshoz szükséges diszpozíciót (BEHRENS 2015: 2). A nyelvi tudatosság definíciója tehát részben átfedi a nyelvi attitűd fogalmát, amennyiben a nyelvi tudatosságot a szóbeli kommunikáció bizonyos aspektusainak az érzékeléseként, leírásaként, illetve értékeléseként fogjuk fel (SCHERFER 1983; CASPER 2002: 48).

Az a nyelvi miliő – a nyelvi kontaktusok állandó jelenléte, a külső-belső kétnyelvűség – amiben az adatközlők élnek, a nyelvi tudatosság kialakulására, differenciálódására ösztönzőleg hat (HÄCKI BUHOFFER 2002: 20). Ennek a nyelvi tudatosságnak köszönhetően az adatközlők képesek – főként irányított kérdések segítségével – saját nyelveiket és a környezetükben előforduló további nyelveket, nyelvváltozatokat metanyelviileg jellemezni, egymással összevetni, véleményt alkotni ezekről. A különböző német nyelvváltozatok és a magyar (köz)nyelv megítéléséhez az adatközlők részéről évtizedek tudatos vagy nem tudatos megfigyelése

is kellett. Az adatközlőknek a vizsgált nyelvekkel kapcsolatos laikus tudása az esetek többségében nem az intézményi keretek között zajlott (nyelv- és nyelvtan)oktatásnak köszönhető. Az interjúkban megfogalmazott, a nyelvválasztásról és -keveredésről szóló tapasztalataik, saját vagy más beszélő nyelvi helyességének/helytelenségének a felismerése, megfogalmazása az alacsony iskolázottság ellenére is reflektált viszonyt jelez adatközlő(k) és az általuk használt nyelve(i)k között. A nyelvi reflexió rutin az életkorral is összefügg, minél idősebb valaki, annál differenciáltabb a metanyelvi véleményformálása.

Csak azt a jelenséget, tárgyat, személyt stb. tudjuk minősíteni (ítéletet, véleményt mondani róla), amit ismerünk, amihez közünk van.⁴ A felmérés résztvevői magyar (köz)nyelvi és magyarországi bajor nyelvjárási ismereteiket közvetlen környezetükből merítették. A német nemzeti vagy regionális nyelvváltozatokkal német nyelvterületen töltött nyaralás, rokonlátogatás, utazások, munkavállalás vagy kultúracsoportok vendéglátása során találkoztak. A német köznyelvi ismereteik többnyire az általános iskolai németórákon tanultakon, illetve a kábeltévén elérhető német és osztrák közszolgálati és kereskedelmi adók műsorain alapulnak.

Az individuális és közösségi metanyelvi reflexiók, vélemények és értékítéletek visszahatnak arra az individuumra és arra a közösségre, aki vagy akik által a metanyelvi reflexiók megfogalmazódtak. Az idős magyarországi német adatközlők nyelvi attitűdjeiben rendszeresen visszatérő elem annak felidézése, hogy életútjuk folyamán privát, iskolai vagy munkahelyi környezetük az általuk beszélt német nyelvjárást „értékelté”, például hasznavehetetlennek, (nominációs funkcióval átvett magyar jövevényszavak és a kódkeverés miatt) hiányosnak, értéktelennek, csúfnak, beszélőiket magas magyar nyelvi kompetenciájuk ellenére sem teljesértékű magyarnak tartották.

Az adatközlőket – érthető módon – a német nyelvjárásukhoz igen ambivalens érzések kötik: egyrészt a saját nyelvjárásukat tartják a legszebbnek, pozitívan kötődnek hozzá, másrészt ugyanezt a nyelvjárást leértékelik:

(1) [*Szépnek tartja a német nyelvjárást?*] *Hát igen... Ez egy rendes nyelv.* (79 éves asszony.)

(2) [*Szép a Maga német nyelvjárása?*] *A munkahelyen magyarul beszéltünk. De az érzéseimben, a... ott a sváb nyelv volt.* (89 éves férfi.)

(3) *Ez egy olyan konyhanyelv.* (76 éves asszony.)

(4) *Én szívesen jártam német oktatásra [az iskolában]. Mert én egyrészt úgy éreztem, hogy ez a... valójában, a mi elferdült németiségünknek a helyes útra történő terelése és eljön majd az idő, amikor én is tudok majd németül [német köznyelven] beszélni.* (77 éves férfi.)

⁴ Ezt igazolják különösen a svájci némettel, illetve beszélőikkel kapcsolatos attitűderedmények. A „Mennyire találja barátságosnak a svájci német személyeket?” kérdésre a válaszadók 53%-a „nem tudom”-mal felelt. A kérdőív kitöltésekor döntésüket azzal indokolták, hogy még soha nem jártak Svájcban, és nincs az ismerőseik között svájci német, továbbá a tévében is alig lehet hallani róluk.

A nyelvi attitűdök vizsgálatánál a konkrét attitűdmérési eredmények és a mérési szituáció során zajló konkrét interakciók elemzésén kívül tekintettel kell lenni az adatközlők múltjának és jelenének történelmi-politikai és szociokulturális körülményeire is (TOPHINKE–ZIEGLER 2006: 187). A magyarországi németekkel szembeni nyelvi attitűdök a 20. század elejétől napjainkig széles spektrumon mozognak. Nyilvánvaló, hogy a teljes társadalom változó normái, véleményei, értékítéletei és ismeretei hatottak az adatközlőknek önmagukkal, a saját etnikai csoportjukkal, annak nyelvhasználatával szemben táplált attitűdjeire is.

4. Módszertani háttér. A nyelv(ek)ről alkotott vélemények vizsgálata esetében alapvetően két utat követhetünk: vagy a direkt nyelvi inputot minősítő (pl. egy tájnyelvi szöveg meghallgatását követő) percepcióra vonatkozó véleményformálást, vagy az adatközlő saját tapasztalataiból és meggyőződéseiből forrászó, azokra visszavezethető álláspontokat elemezzük (PRESTON 2010: 1–30). Nota bene, a módszer kiválasztása még nem jelenti azt, hogy az egyik csak érzékszervi (hallás útján nyert) adatokkal kapcsolatban megfogalmazott attitűdöket, a másik csak mentális koncepciókból fakadó attitűdöket mér, hiszen percepció és koncepció az adatközlők kognitív tevékenységében sem választható el egymástól, és ahogy NIEDZIELSKI (1999) is bebizonyította, még a legkisebb szociokulturális információ is képes egy audio-stimulus minősítésére felkért személy véleményét befolyásolni.

Felmérésünk elméleti és módszertani hátterét a diszkurzív nyelviattitűd-kutatás képi, ami a nyelvi attitűdöket olyan evaluatív metanyelvi megnyilatkozásoknak tekinti, amelyeket a beszélők elicitált vagy spontán módon, írott vagy elbeszélt formában a nyelvekről tesznek (CUONZ 2014: 34). A nyelvi attitűdök struktúráját az attitűdvizsgálat tárgyára irányuló reakciók típusát tekintve kognitív, affektív és konatív komponensek alkotják (vö. 1. táblázat), amelyek lehetnek nyíltan megfogalmazottak vagy éppen rejtettek (TRIANDIS 1975: 35; EAGLY–CHAIKEN 1993; CASPER 2002: 29).

1. táblázat

Háromdimenziós attitűd-modell (SCHOEL et al. 2012: 165) a felmérésben részt vett magyarországi német adatközlőktől származó példákkal

Attitűdkomponens	Tárgy	Példa
kognitív komponens	vélemények, meggyőzések, hiedelmek, ismeretek, pszeudoismeretek	„Németül sokáig tartott megtanulni az eseteket. Nekünk nincs annyi [esetünk, névszói ragozásunk] a [ba-jor] nyelvjárásban.”
affektív komponens	pozitív vagy negatív érzelmek	„Szeretem a nyelvjárásunkat, ez a legszebb.”
konatív komponens	viselkedésintenciók, -tendenciák	„Csak olyan munkatársat vettek fel a vállalatához, akik tudtak beszélni németül.”

Az idősebb generációhoz tartozó adatközlők nyelvi attitűdjeinek a felmérésénél az affektív és konatív komponensekre helyeztük a hangsúlyt. Az idős generáció oktatási lehetőségei az 1950-es, 1960-as években szűkre szabottak voltak, évtizedeken keresztül szociokulturális izolációban éltek, így a fiatal generáció nyelvi attitűdjének lekérdezésével ellentétben az idősebb generáció esetében a kognitív komponensű kérdéseket kerültük. A kérdőív tesztelése során azt tapasztaltuk, hogy a kognitív tartalmú kérdéseket az idős adatközlők nem jól fogadták, azokra hezitálva, alacsony információértékű válaszokat adtak. A spontán beszélgetések megfigyelése és a félig strukturált interjúk készítése során az adatközlők gyakrabban, spontánabb módon és nyíltabban fogalmazták meg értékítéleteiket; narratíváikat gyakrabban kísérték para- és nonverbális jelenségek, mint a kérdőív (narratíváknak szintén helyt adni tudó) nyílt kérdéseinek direkt (személyes) lekérdezésekor.

Kézenfekvő a kérdés, hogy van-e a nyelviattitűd-kutatásnak manapság létjogosultsága egy kisebbség esetében. A hazai német kisebbség, a többi hazai nemzeti és etnikai kisebbséghez hasonlóan, erőteljes és folyamatos asszimilációnak van kitéve, a nyelvjáráshasználati terek szűkké váltak, a nyelvjárások kommunikatív és szociális funkcióvesztése mára egyértelművé és visszafordíthatatlanná vált, az identitás német nyelvi komponense zsugorodik. A nyelviattitűd-kutatás a német kisebbség közösségét és tagjait abban támogathatja, hogy a nyelvi tudatosság élesztésével a közösség tagjaiban erősíti a magyar és a német nyelv iránti pozitív viszonyulást, a (fiatalabbak esetében immáron köznyelvi) kétnyelvűség kialakításának, fenntartásának, ápolásának vágyát. Az attitűd funkciói (KATZ 1960: 163–204; CARPENTER–BOSTER–ANDREWS 2013: 105–107) kisebbségi közegben végzett felmérése esetén is helytállóak: 1. segítik a referenciacsoporthoz való igazodást („Azért iratom a gyermekemet a kétnyelvű nemzetiségi iskolába, mert a többi szülő is ezt teszi”); 2. segítenek eligazodni a világban („Német tulajdonú vállalatoknál előny a német nyelvtudás”); 3. önvédelmet nyújtanak a belső konfliktusok, szorongások, önleértékelés ellen („Különösen fontos volt, hogy magyarul szépen tudjak beszélni. Ne szóljanak le ezért”); 4. tükrözik az egyén értékeit, énképét („A kétnyelvűség több, mint az egynyelvűség”). Az itt idézettekhez hasonló válaszokat kaptunk az adatközlőinkkel folytatott interjúk során.

5. Az adatgyűjtés körülményei. A felmérés során három olyan település idős magyarországi német lakosait kérdeztük nyelvi attitűdjeikről, amelyeket HUTTERER (1963) középbajor nyelvjárásának kategorizált (Sopron, Vecsés, Pilisvörösvár).

Az adatközlők felkutatásában segítségünkre voltak a helyi nyelvjárási törzszakosztatok, nemzetiségi kórusok és hagyományápoló egyesületek, így a három településen 124 hatvan év feletti válaszadótól sikerült adatokhoz jutnunk. Az adatközlők kiválasztásánál az életkoron kívül szempont volt, hogy a válaszadók magukat német származásúnak, identitásúnak vallják. Az adatközlők 73%-a nő volt, 27%-a férfi. Életkori megoszlásuk a következőképpen alakult: 57% 60–70 év közötti 27% 71–80 év közötti, 13%-uk 81–90 közötti, 3%-uk 90 év feletti volt. Nyugdíjba vonulásuk előtt túlnyomó többségük fizikai vagy félfizikai foglalkozást üzött.

A direkt, személyes jelenlétben lekérdezett kérdőív 34 zárt és nyitott kérdésből állt, amelyek a német nyelv nemzeti, regionális és lokális változataival, azok

beszélőivel kapcsolatos érzelmekről, véleményekről, cselekvési készségekről érdeklődtek. Az értékítéletet kérő kérdések esetében a Likert-teszt kérdésformáit alkalmaztuk. Az adatközlők a kérdőív kitöltése során arról nyilatkoztak, hogy mennyire tetszenek nekik a lekérdezett német nyelvváltozatok és az ezeket beszélő emberek; milyen mértékben jellemzőek rájuk (nyelvváltozatokra és beszélőikre) bizonyos tulajdonságok; milyen pozitív és negatív karaktervonásokkal rendelkezik a prototipikus (németországi, osztrák és svájci német) beszélő; milyen aszociációkat hív elő a „német nyelv” és „német kultúra”; miért tanulnak a gyermekeik, unokáik németül; és végül hogyan látják a német nyelv jövőjét (jelentős nyelv marad-e Európában és a világon).

A direkt lekérdezés (vs. indirekt adatgyűjtés) szükségességét a kérdőív teszt-fázisa erősítette meg: az absztrakciót kívánó metanyelvi kérdések és a Likert-skála használata ugyanis néhány adatközlőnek nehézséget okozott. Többször visszatérő tapasztalat volt, hogy a német köznyelv durvaságát/finomságát firtató kérdést az adatközlők nem tudták értelmezni („Egy nyelv nem lehet durva vagy finom” – 89 éves férfi megjegyzése). A direkt lekérdezés során az adatközlők a kérdések tartalmával kapcsolatos spontán kommentárjait, vagy a saját válaszaikhoz fűzött megjegyzéseit, magyarázatait feljegyeztük. Ezáltal egyrészt visszajelzést kaptunk a kérdőív nehezebben recipiálható kérdéseiről, másrészt érdekes adalékokra tettünk szert a kérdőív behatároltsága miatt csak röviden vagy skalárisan megválaszolt kérdésekkel kapcsolatban („A legszebb németet azt mondják... állítólag Hannoverben beszélik” – 74 éves asszony kommentárja a kérdőívnek a nemzeti nyelvváltozatok esztétikai szempontú sorbarendezését kérő kérdésének megválaszolásakor⁵).

6. Az adatgyűjtés eredményei

6.1. Az adatgyűjtők nyelvi önmeghatározása

6.1.1. Szukcesszív külső kétnyelvűség. A válaszadók 75%-a azt állította, hogy magyar az anyanyelve, negyedüket a lokális bajor nyelvjárásban (12%) vagy párhuzamosan magyar nyelven és bajor dialektusban (13%) nevelték. Bajor funkcionális elsőnyelvüket a következőképpen kommentálták:⁶

(5) *Csak svábul beszélünk otthon. (89 éves férfi.)*⁷

⁵ Nota bene, az a meggyőződés, hogy a „legtisztább német” Hannover környékére jellemző, nemrégiben valóban bizonyítást nyert: 2020 októberében internetes adatgyűjtés segítségével 2004 német állampolgárságú adatközlőt kérdeztek meg, akiknek 60%-a teljes mértékben vagy részben egyetértett az állítással, hogy a legszebb németet Hannover környékén beszélik. A tiszta Hochdeutsch mítosza tehát a németországi anyanyelvi beszélők között (is) markánsan jelen van. A Hannover város nyelve című projekt keretében anyanyelvi beszélőkkel készített felvételek elemzésével a következő lépésben azt vizsgálják, hogy Alsó-Szászország (Niedersachsen) fővárosának a nyelvi változata valóban megfelel-e hangtanilag a németországi német köznyelv kiejtési szabályainak (EHRlich-CONRAD 2021), a tiszta Hochdeutsch széles körben elterjedt lokalizálása Hannover környékére igazolható-e nyelvészeti szempontból.

⁶ A metanyelvi kommentárokat az adatközlők bajorul, német köznyelven és magyar köznyelven fogalmazták meg. Tanulmányunkban minden adatközlői megnyilatkozást magyar fordításban adunk meg.

⁷ A magyarországi németeket a köztudat egységesen *sváb*-nak nevezi, a török kiűzése utáni első németajkú bevándorlók nemzetségeve és a beszélt nyelvjárásuk (alemann/sváb) után, de

(6) *Nem fordult elő magyar szó [a családban]. Ritkán.* (84 éves férfi.)

Azok a személyek, akik a magyar nyelv (természetes) elsajátítása során számukra nyelvi mintával szolgálhattak, egyrészt családtagok (rokonok), nevelők (óvodapedagógusok, tanítók) vagy a közvetlen környezetben élő ismerősök voltak:

(7) *A bátyámat először [bajor] nyelvjárásban nevelték. Amikor elkezdett óvodába járni, arra kérte az édesanyámat, hogy csak magyarul beszéljenek, mert az óvodában mindenki csak ezt a nyelvet beszéli. Az édesanyám nem volt elég erős, és engedett.* (75 éves asszony.)

(8) *Amíg 6 éves nem lettem, egyáltalán nem tudtam magyarul, csak svábul [bajorul]. És akkor iskolába kerültem, és az nagyon nehéz volt, hogy nem mindent értettem meg.* (76 éves férfi.)

(9) *Háromévesen óvodába mentem. Akkor már tudtam magyarul beszélni. A Csehszlovákiából elűzött magyar telepesektől tanultam. Otthon nem beszélünk magyarul. A telepesek [elűzött magyar családok a Felvidékről] 1946-ban jöttek be, akkor 2 éves voltam, gyorsan megtanultam tőlük a magyart.* (69 éves asszony.)

Azoknak az adatközlőknek is jelen volt a közvetlen környezetében a bajor nyelvjárás, akiket magyarul szocializáltak:

(10) *Családunkban magyarul beszélünk, mert vegyes házasságból származunk. Svábul [bajorul] a nagyszüleimtől tanultam.* (66 éves asszony.)

Az anyanyelvet firtató kérdés a kérdőív nyitó kérdése volt. A kérdőíves lekérdésezést követő interjúkból kiderül, hogy az adatközlők az 'anyanyelv' fogalmához eltérő koncepciókat társítanak: néhányan azt a nyelvet értették alatta, amelyen a felmérés időpontjában a legelokvensebbnek tartották magukat (= magyar), és nem azt, amelyen a neveltetésük kezdődött, és amit gyermekkorukban vagy felnőttkorukban privát helyzetekben a házastársukkal, szüleikkel vagy testvéreikkel szemben használtak (= bajor). Az anyanyelvet (= első nyelvet) tudakoló első kérdésre kapott autodeklaratív válaszok valóságtartalmát fenntartással kell kezelnünk. Egyrészt azért, mert az idős generáció tagjai az 1960-as évek végéig tartó stigmatizáltság okán minden nyilvános (nem privát, familiáris) helyzetben magyarságát hangsúlyozta. A német (nyelvjárási) anyanyelv és származás (akár csak német családnév okán is) a kitelepítésnél, a malenkij robotra hurcolásnál

a számuk a mai magyarországi németek csoportján belül elenyésző: a magyarországi németajkú településeknek csak egy igen csekély százalékában laknak svábul beszélő németek, például Kisdorogon, Tevelen, Zombán, Hajóson és Nagyrápadon (WILD: 2006 103). A pars pro toto sváb elnevezést maguk a magyarországi németek is használják közösségeikre és nyelvjárásukra, még akkor is, ha az adott személy közpennmet, bajor, vagy osztrák-bajor származású, illetve ilyen nyelvjárástípust beszél. Az (5) mutatóványban idézett adatközlő is ennek megfelelően jár el: bár a nyelvjárását sváb-nak nevezi, az igazából bajor volt.

a kiválasztás szempontja volt (MÁRKUS 2019: 141–161). A kérdőív folyamán egy későbbi ponton feltett (ellenőrző) kérdésnél az adatközlők 66%-a már kétnyelvűnek minősítette magát. A lefolytatott interjúk is a domináns primer nyelvjárási szocializációt támasztották alá.

6.1.1. Szukcesszív kettősnyelvűség. A kettősnyelvűséggel (egy nyelv több eltérő változatának az ismeretével) az idős generáció tagjai más településről származó magyarországi németek nyelvjárásának a hallásakor és a felső tagozatot is elvégző adatközlők esetében az iskolai németórákon szembesültek.⁸ Azok közül, akiknek az elemi iskola utolsó éveit a háború végére estek, volt olyan, aki a német köznyelvi változatával fiatal felnőttkorában találkozott:

(11) [Német köznyelvet] *talán a forradalom [1956] után hallottam először.* (84 éves férfi.)

A magyarországi német gyermekek alfabetizálása és nevelése-oktatása 1945 és 1952 között minden állami intézményben kizárólag magyarul folyt.⁹ Az intézményes körülmények közötti nyelv váltás kognitív terhét a gyermekek szempontjából a családon belüli kommunikáció nyelvének a szülők általi (hirtelen, egyik napról a másikra történő) megváltoztatása további affektív teherrel bővítette.

6.1.2. Generációk közötti és generációkon belüli kétnyelvűség. A generációkon belüli és közötti nyelvhasználattal kapcsolatos kérdésekre a 2. táblázatban bemutatott válaszok érkeztek:

2. táblázat

Milyen nyelven beszél(t) a családban az...? (Adatok %-ban megadva, a legmagasabb érték szürkével kiemelve.)

	Magyar köznyelven	Bajorul	Német köznyelven	Magyarul és bajorul	N. a.
Édesanyával	69	7	2	22	–
Édesapával	75	10	3	12	–
Testvérekkel	70	4	2	19	5
Gyerekekkel	35	2	2	47	14
Unokákkal	62	0	0	34	4

⁸ A két világháború között az állami iskolákban, amelyeknek a tanítási nyelve magyar volt, a német nyelv oktatása a 3. osztályban kezdődött. Budapest környéki, illetve osztrák–magyar határ menti településeken volt elvétve egy-két olyan iskola, amelyeknek a tanítási nyelve csak német, vagy német és magyar volt. A magyarországi németek 1919 és 1945 közötti oktatási helyzetét SOMLAI (2020) foglalja össze. A nyolcosztályos általános iskolát 1940-ben írták elő (XX. tv.), de a bevezetése a háború miatt 1945-re tolóldott (KATONA 2016).

⁹ Az 1951/1952-es tanévben (pontosabban 1952 februárjában) 25 általános iskolában vezették be a német nyelvet tantárgyként (FÖGLEIN 2004). Ezek az iskolák kivétel nélkül német nyelvet oktató iskolák voltak, azaz a német nyelvet önálló tantárgyként oktatták.

A fenti adatok alapján kijelenthető, hogy a magyar nyelvet a válaszadók legtöbbször az édesapjukkal és a testvéreikkel való kommunikációjuk során használták. Mivel az adatközlők apái valószínűleg az 1910-es és 1920-as években születtek, és földrajzilag, valamint szociális interakciók tekintetében is mobilisabbak voltak a házas társuknál, a magyar nyelvi kompetenciáik jobbakként voltak, és a magyar nyelv elsajátításának szükségességét jobban képviselték családon belül, mint a többnyire háztartásbeliként dolgozó édesanyák. Az adatközlők által deklarált első nyelv (magyar) és a generációk közötti, illetve generációkon belüli nyelvhasználat adatainak összehasonlítása egyértelművé teszi, hogy az „anyanyelv” (‘az anyától kapott nyelv’) laikus értelmezésével ellentétben az adatközlők által a felmérés során anyanyelvüknek deklarált magyar nyelvet többnyire nem az anyákkal való interakciók során használták, hanem az apákkal való kommunikációban. Szintén elgondolkodtató eredményt mutatnak a gyermekekkel szembeni nyelvhasználati szokások: a válaszadók 69% állította, hogy az édesanyával, valamint 75%-a, hogy az édesapával magyarul beszélt, ám ugyanazon adatközlőknek csak a 35%-a nevelte a gyermekeit kizárólag magyarul. Bár ezeknek a gyermekeknek a születése az 1960-as évekre esik, amikor a magyarországi németek (de facto) diszkriminációja megszűnőben volt, nem valószínűsíthető, hogy ez az adat (csak 35%-uk nevelte a gyermekeit csak magyarul, viszont 47% kétnyelvűen) a valóságot tükrözi. Az 1960-as években született generációt KNIPF-KOMLÓSI (2011: 45–115) után „néma generáció”-nak nevezzük, mert a német nyelvjárást az autochthon beszélői elfojtották, használatát kerülték, továbbadását elutasították:

(12) [...] *bennem is kialakult ez, később is volt még középiskolás koromban is, hogy lehetőség szerint nyomjam el magamban a svábot.* (77 éves férfi.)

Mi lehet tehát az oka annak, hogy míg az adatközlők saját primer szocializációjuk felidézése során a magyar nyelvet nevezték meg első nyelvként, a gyermekeik szocializációjáról viszont majdnem a felük azt állítja, hogy az magyarul és bajorul zajlott? Eme ellentmondás oka egyrészt az érintettek múltjában, másrészt az érintettek tudatában gyökerezik. A válaszadók élete során a magyar nyelv nagyobb presztízzsel bírt, mint a bajor nyelvjárásuk. Ez a tény, valamint a korábban (a 6.1.1.-es fejezetben) már említett egzisztenciális félelmek és a német nyelvjárás értéktelenségének az ideológiája arra ösztönözték az adatközlőket, hogy a magyar nyelvet tekintsék és/vagy deklarálják az anyanyelvüknek. A német nyelvjárások laikus dokumentációjára törekvő jelenkori civil kezdeményezések (vö. 1. fejezet), a magyarországi német nyelvjárások és a német nyelv nemzeti és regionális sokszínűségének megjelenése a német nemzetiségi közoktatás dokumentumaiban, tanterveiben, tankönyveiben (és ezáltal az órákon is) azt eredményezte, hogy a német nyelvjárások jelentősége nőtt, exkluzivitásuk a magyarországi németek köztudatában állandóvá vált. A magyarországi német közösség saját nyelvjárásáról alkotott nyelvi ideológiájában az utóbbi 10–15 évben a helyi tájnyelv egyértelműen felértékelődött.

Ebben az új nyelvjárásbarát kontextusban az 1940-es évek végétől az 1960-as évek végéig a német nyelvjárásukat a családban nem vagy alig használó be-

szélőknek nyilvánvalóan kellemetlen a jelenben azzal szembesülni, hogy a múltban rejtegetett, lenézett, éppen az ő generációik által át nem örökített nyelvjárás a jelenben a németiség körében közérdeklődés tárgyává válik. Ez a nyelvjárás elhagyásából fakadó kognitív disszonancia közösségi és individuális szinten több módon oldható fel. Előbbihez a történelmi események és a család(tag)ok életének a keresztutairól folytatott nyílt diskurzusok szükségesek az érintett közösségeken belül és között. Utóbbi esetben a disszonancia úgy csökkenthető, ha a disszonanciától szenvedő személy megváltoztatja a nyelvi viselkedését (pl. tudatosan törekszik a nyelvjárás használatára, annak karbantartására, átadására) és/vagy érveket gyűjt múltbéli nyelvi viselkedésének a verifikálására. Az interjúkészítés során az idős adatközlők a kérdésre, hogy miért nem tanították meg a gyerekeiknek a nyelvjárást, elnémulással (vö. „néma generáció”) reagáltak, az addig fennálló szemkontaktust megszakították, arckifejezésük zavarttá, szégyenkezővé, büntudatosná vált.¹⁰ A német nyelvjárás elmulasztott átadása miatti személyes disszonáns érzést azzal az érveléssel próbálták csökkenteni, hogy egyrészt alacsony használhatóságot tulajdonítottak a német nyelvjárásnak (pl. alacsony kommunikációs rádiuszt, nominációs hiányokat, magyar jövevényszavak használatát), másrészt saját nyelvjárási kompetenciájukat alacsony szintűnek ítélték meg (ami azt implikálja, hogy véleményük szerint nem volt mit átadni). Még azok az adatközlők is alacsony nyelvjárási kompetenciát állítottak nyelvjáráshasználatukról, akikkel az interjú bajor nyelvjárásban készült.

A kognitív egyensúly helyreállítását szolgáló jóvátételi törekvésnek tekinthető az unokákkal folytatott kétnyelvű interakciók (túl)hangsúlyozása: a kérdőíves felmérésben a válaszadók 34%-a állította, hogy az unokaival magyarul és bajorul beszél. Ezt a képet az interjúk némileg árnyalják, mert az adatközlők nem számoltak be arról, hogy az unokákkal bajorul összefüggően vagy hosszabban kommunikálnának, vagy előttük bajorul monologizálnának (pl. mese, visszaemlékezés vagy családi történet elmesélésével). Az adatközlők által kétnyelvűnek tartott beszédmód vagy egyoldalúan kétnyelvű (az unoka csak magyarul válaszol), vagy csak fatikus funkcióval bíró rutinformák során (üdvözlés, hogylét felől érdeklődés), esetleg magyar nyelvű közlésbe illeszkedő code-switching jelenségen belül hangzik el bajor szó. A veszteség és a cselekvés elmulasztásával jellemezhető nyelvi múltat az unokákhoz való odafordulás pozitív narratívája szépíti meg, ezzel próbálják az elmulasztottat kiegyenlíteni.

6.2. Nemzeti, regionális és lokális német nyelvváltozatokkal szembeni nyelvi attitűdök

6.2.1. Érthetőség. Az adatközlők Németország, Ausztria és Svájc nemzeti és regionális nyelvváltozatairól és azok beszélőiről iskolai tanulmányaik során, felnőttkorukban csereprogramok (kórus- és táncsoporttalálkozók), rokonok, ritkán nyaralások¹¹ és munkahelyi kiküldetések során szereztek ismereteket, tapasztalatokat.

¹⁰ Szégyen és büntudat két eltérő érzelem: a szégyen az individuum énjére, a büntudat a cselekvésére, viselkedésére vonatkozik.

¹¹ Az 1989/90-es évek előtt csak minden harmadik évben lehetett kapitalista országba utazni. Az útlevel- és vízumkérés hosszadalmas folyamat volt, amelynek során még a munkaadótól is enge-

A rendszerváltozás után ez a paletta a német nyelvű médiumok által közvetített információkkal jelentősen bővült. Az idős generáció tapasztalati horizontja és szociális környezete (valamint múltbéli és jelenkori lehetőségei) határokat szabnak nyelvi attitűdjeiknek (ROMAINE 1995: 289–290): Svájc és Észak-Németország számukra idegen régiók, amelyeket hallomásból ismernek, de személyesen nem jártok ott soha. Ezzel szemben a földrajzilag (és nyelvjárásuk tekintetében) hozzájuk közelebb álló déli németországi tartományok (Bayern, Baden-Württemberg), valamint Ausztria ismertebb számukra. Utóbbi régiók, nyelvváltozataik és beszélőik az attitűdvizsgálat során pozitívabb értékelést kaptak, mint a kevésbé vagy egyáltalán nem ismert (nyelvi) területek.

Az érthetőségi skálán a legmagasabb pozitív értékeket (1–3-ig terjedő osztályozást) a dél-német és magyarországi német nyelvváltozatok kapták, őket az érthetőségi sorrendiségben az osztrák német követi (Dél-Németország: 89,6%; Magyarország: 86,8%; Ausztria: 69,4%). A német nyelv nemzeti és regionális változatai közül a legkevésbé a svájci német (beszélt) változata és az észak-németországi nyelvváltozatok érthetők a válaszadók számára. A svájci német érthetőségének a megítélésekor minden válasz negatív értékeket kapott (4–5-ig terjedő osztályozást), a válaszadók közül egy sem akadt, aki érthetőnek ítélte volna az alemann Schwytzerdütschöt. Az észak-német nyelvváltozatokat a Hannover–Berlin-vonaltól északra, a közép-német nyelvváltozatokat Hannover és Frankfurt között helyezték el az adatközlők.

6.2.2. Esztétika. A németországi, osztrák és svájci nyelvváltozatok regionális sokszínűségét a magyarországi németek nem recipiálják olyan differenciáltan, mint egy olyan anyanyelvi beszélő, aki ezen nyelvi régiók valamelyikében él. Ennek az egyrészt már korábban említett iskolai tanulmányok szükségessége és a vasfüggöny mögött eltöltött 45 év az oka, valamint a tény, hogy a földrajzi távolság és a német nyelvváltozatok repertoárjának a megtapasztalása egymással fordított arányban állnak: minél nagyobb a földrajzi és gazdasági distancia, annál kevesebb a személyes benyomás, és annál egyszerűbb az a kép, amit az adatközlő egy adott német nyelvváltozatról magának alkot. Ám ez nem zárja ki e nyelvváltozatok esztétikai megítélését (vö. 3. táblázat).

3. táblázat

Hol beszélik a legszebb németet? (Adatok %-ban megadva; legmagasabb érték szürkével kiemelve.)

	Legszebb német	Kevésbé szép német	Legkevésbé szép német
Németország	91	9	0
Ausztria	10	78	12
Svájc	0	14	86

délyt kellett kérni. Az 1970-es évektől Ausztria, Csehszlovákia, az NDK és az NSZK voltak a magyar lakosság kedvenc úticéljai (TÓTH-PÉTER 2018).

A válaszadók 91%-a vélte úgy, hogy hangzása után a legszebb német köznyelvet Németországban beszélnek. Az osztrák-német köznyelvet csak 10% helyezte az első („legszebb”) helyre.

A német nyelvű országok nemzeti nyelvváltozatainak az affektív jellemzése távolságtartó-diplomatikus álláspontot fedett fel. A németországi és osztrák németre vonatkoztatva a „durva/finom” ellentétpár esetében a legtöbb válaszadó a Likert-skála középértékét („részben egyetértek”) karikázta be. Az osztrák-németet viszont finomabbnak találták, mint a németországi németet.

6.2.3. Aktualitás és presztízs. A németországi németet az adatközlők 41,5%-a tartotta részben régimódinak, részben időszerűnek. 13,1%-uk tartotta (inkább) elavultnak, és 45,4%-uk (inkább) modernnek. Az osztrák-német esetében a válaszok egyharmada (33,3%-a) esett a részben régimódi, részben időszerű kategóriába, 14,8%-uk tartotta (inkább) elavultnak, és 51,9%-uk (inkább) modernnek. Nem meglepő, hogy a legtöbb semleges megítélést (65,4%) a svájci német aktualitása kapta. Inkább régimódinak vagy régimódinak 19,3%-uk minősítette a svájci németet, és csak 15,3%-uk látott a svájci németben időszerűséget. Az idős generáció tehát az osztrák-németet tartja a leginkább modern nyelvnek (mely nyelvi változat az ő nyelvjárásukhoz is a legközelebb áll).

6.2.4. Státuszprognózis. A pozitív nyelvi attitűdök olyan nyelvet vagy nyelvváltozatot jeleznek, amelyet az individuum esztétikai, kognitív vagy kulturális szempontból nagyra becsül, szívesen használja (vagy használná), szemben azokkal a nyelvekkel vagy nyelvváltozatokkal, amelyekkel szemben negatív vagy közömbös az attitűdje. Az adatközlők véleménye szerint gyermekeik és unokáik azért tanulnak németül, mert a német köznyelv a tanulmányaik során és a munka világában (nagyon) fontos (vö. 4. táblázat).

4. táblázat

Miért tanulnak a gyermekei, unokái németül? (1= nagyon fontos, 5 = egyáltalán nem fontos; adatok %-ban megadva, legmagasabb érték szürkével kiemelve.)

	Nagyon fontos	Fontos	Részben fontos, részben nem fontos	Kevésbé fontos	Egyáltalán nem fontos
Olvasáshoz, szóráshoz	8,3	8,3	10,4	70,8	2,1
Privát szóbeli kommunikációhoz (pl. utazás során)	14,6	20,8	56,3	6,3	2,1
Tanulmányokhoz	56,9	25,5	15,7	2	0
Munkahelyhez	38,9	38,9	11,1	11,1	0

A válaszadók szerint a német nyelv jelentősége a jövőben elsősorban a turizmusban, másodsorban a munkavállalás során és csak harmadik helyen fog az oktatásban növekedni, míg az angol nyelv pozíciója a jövőben elsődlegesen az oktatásban, a médiumokban és csak a harmadik helyen a munkavállalás során

fog tovább erősödni. Attól függetlenül, hogy az adatközlők az angol nyelv jelentőségével tisztában vannak, 90%-uk szerint a német nyelvet a jövőben eredeti nyelvterületén kívül is széles körben fogják használni.

6.3. Nemzeti, regionális és lokális német nyelvváltozatok beszélőivel szembeni nyelvi attitűdök. A nyelvi attitűdök CASPER (2002: 50) szerint elsősorban szociális attitűdök, amelyek tárgya mind nyelvek és nyelvváltozatok, mind ezek beszélői lehetnek. A nyelvekkel és a beszélőkkel kapcsolatos attitűdök elemzésénél nem egy alá-fölrendeltségi viszonyt, hanem egy ok-okozati viszonyt kell elképzelnünk: a nyelvek és nyelvváltozatok hordozói mindig emberek, az attitűdök elsősorban egy beszélőközösséggel szemben alakulnak ki, és befolyásolják ezzel a beszélőközösség által használt nyelvvel szembeni attitűdjeinket is.¹² A prototipikus beszélőről alkotott kép mindegyik nemzeti nyelvváltozat esetében pozitív (vö. 5. táblázat):

5. táblázat

Mennyire tartja barátságosnak és tanultnak Németország, Ausztria és Svájc beszélőit?
(1 = nagyon, 5 = egyáltalán nem; adatok %-ban megadva.)

	Németország barátságos	Németország tanult	Ausztria barátságos	Ausztria tanult	Svájc barát- ságos	Svájc tanult
1	14	12	17	2	5	4
2	39	41	37	41	16	29
1+2	53	53	54	43	21	33
3	44	32	34	28	23	7
4	0	0	5	1	2	0
5	2	0	0	0	0	0
4+5	2	0	5	1	2	0
nem tudom	1	15	7	28	54	60

A németországi németek barátságosságát és tanultságát ugyanannyi válaszadó (53-53%) értékelte pozitívan. Az osztrák-németek barátságosságát több adatközlő (54%) becsülte magasabbra, mint a tanultságukat (43%). A svájci németek esetében pont fordított a helyzet: több adatközlő tartotta őket (nagyon) tanultnak (33%), mint (nagyon) barátságosnak (21%). A legtöbben a prototipikus svájci beszélő barátságosságát, illetve tanultságát nem tudták (vagy nem akarták) megbecsülni (54%, illetve 60%).

Az adatközlők a német nemzeti nyelvváltozatok prototipikus beszélőit pozitív és negatív tulajdonságokkal jellemezheték. Összességében megállapítható,

¹² FASOLD (1984: 148) felvetését, miszerint a nyelvi attitűdök gyakran megegyeznek a beszélőközösséggel szembeni attitűdökkel, egy adatközlő az alábbi módon verifikálta: *Középiskolában egy tanárnő azt mondta, amikor látta, hogy hogy hívnak [az adatközlőnek német családneve van – M. M.], hogy nem is tudok rendesen magyarul. Énekelve beszélek. Úgy énekelek, mint a többi sváb. Soha nem is fogok rendesen megtanulni magyarul. [...] Ez a tanárnő nem szerette a svábokat.* (77 éves férfi)

hogy mindhárom (németországi, osztrák és svájci német) beszélőközösség esetén több pozitív tulajdonságot neveztek meg a válaszdók, mint negatívát. A legtöbb pozitív jelzőt a németországi és osztrák beszélők kapták (7-7 db). A legtöbb negatív tulajdonsággal a németországi német beszélőket illették (5 db), míg a legkevesebb negatív jellemvonást az osztrákoknak tulajdonították (2 db). A németországi németek első három leggyakrabban említett pozitív tulajdonsága a szorgalmuk, takarékoságuk és segítőkészségük volt. Az osztrákok segítőkészek, szorgalmasak és hagyománytisztelők, míg a svájciak szorgalmasak, precízek és pontosak. A szorgalom és segítőkészség mindhárom nemzet beszélőinek a jó tulajdonságai között megjelenik,¹³ ami egybecseng egyrészt az adatközlők interjúiban felbukkanó autosztereotípiával:

(13) *Meg voltak elégedve velem. Azt mondta a főnököm, hogy „Van még ott, ahonnan jössz olyan sváb lány, mint te? Mert akkor az is jöhet ide dolgozni”.* (76 éves asszony.)

(14) *[Tudták a munkahelyén, hogy sváb?] De még mennyire. Hát a svábok szorgalmasok voltak ám.* (75 éves asszony.)

Másrészt mindez megerősíti ANDRÁSFALVY (1985: 454), DEMETER-ZAYON (1992: 49) és BINDORFFER (2001: 72) megállapításait, amelyek szerint a svábok önképének, értékrendjének hangsúlyosan fontos eleme a szorgalom.

A németországi németek első három, legtöbbször említett negatív tulajdonsága a beképzeltség, a távolságtartás és a zsugoriság volt. Az osztrákok esetében is leggyakrabban a beképzeltséget említették, ezt követte a tekintélytisztelet és a zsugoriság. A svájci németek távolságtartók, zsugoriak és túlságosan pontosak (sic). Úgy, ahogy a pozitív tulajdonságok esetében a szorgalom volt a közös nevező a három nemzet beszélői között, a negatív tulajdonságok közül a zsugoriság volt az összekötő kapocs. Utóbbi szintén megtalálható a magyarországi németiség önképében (BINDORFFER 2001: 177).

7. Összefoglalás. A nyelvi attitűd kutatása nem szorítkozhat kizárólag kvantifikálható adatokat szolgáltató kérdőíves felmérésekre. Az objektív adatok szubjektív adatokkal való kiegészítése lehetőséget ad arra, hogy bepillanthassunk az adatközlők individuális, illetve az adatközlői csoport kollektív szociálpszichológiai diszpozíciójába.

Tanulmányunkban magyarországi bajor miliőben nevelkedett idős (60 év feletti), magukat magyar-német kétnyelvűnek valló adatközlőknek a német nyelv nemzeti, regionális és lokális nyelvváltozataival, valamint azok beszélőivel kapcsolatos attitűdjeit vizsgáltuk. Megállapíthatjuk, hogy az idős generáció tagjai a legszebb nemzeti nyelvváltozatnak a németországi német köznyelvet tartják. A saját német nyelvjárásukhoz fűződő erős érzelmi szálak ellenére az interjúk során vissza-visszatérő vélemény volt, hogy elaborált nyelvhasználat csak német

¹³ A magyarországi németek közösségét a kérdőívben nem kellett az adatközlőknek jellemezniük.

vagy magyar köznyelven lehetséges. Az osztrák német az esztétikai rangsorolásban a második helyet foglalta el, ám az adatközlők az osztrák németnek nagyobb finomságot és jelentőséget tulajdonítottak, mint németországi vagy svájci megfelelőjének. Valószínűsíthető, hogy az osztrák német pozitívabb értékeléséhez hozzájárul a körülmény, hogy az adatközlők magyarországi bajor nyelvjárásban szocializálódtak, így a túlnyomórészt bajor anyanyelvű osztrák beszélők megértése, a velük való kommunikáció nem okoz nekik nehézséget, illetve a nyelv(járás)i jártasságuk az osztrák fél részéről is zökkenőmentesebbé teszi az interakciót, az ismert nyelvi kód rövidebb idő alatt teremt szimpátiát és bizalmat a beszélő felek között. A legkevesbé szépnek a svájci német találtatott. A svájci német egyrészt nem ismert az idős adatközlők körében, másrészt nincsenek kapcsolataik beszélőikkel, harmadrészt a svájci német nyelv diglossziája okán az összes német nemzeti nyelvváltozat közül beszélt formában a legmarkánsabban hordoz tájnyelvi (alemann) jegyeket. A svájci német elutasítottsága összefügg az adatközlők számára idegen voltával: az ismeretlen nyelvváltozatokat az adatközlők hajlamosak negatívan és általános sztereotípiák alapján értékelni.

A felmérés szerint az adatközlők számára a délnémet és a magyarországi német nyelvjárások érthetőek a legjobban. Utóbbi esetében abból indulhatunk ki, hogy alattuk elsősorban szűk pátriájuk német településeinek a szintén bajor nyelvjárásait értik, és kevésbé a dél-magyarországi középnémet nyelvjárásokat. Délnémet és a saját (bajor) nyelvi változatok után az osztrák-német (alapvetően szintén bajor) a legerősebb számukra, míg a svájci német és az észak-németországi nyelvváltozatok értése (szókészlete, intonációja) nehezükre esik.

Az osztrák-németet az adatközlők nagyobb százaléka találta időszerűnek, mint a németországi vagy svájci németet. Az adatközlők rokonságában, környezetében jellemzően van olyan személy, aki munka vagy tanulás miatt Burgenlandba vagy Bécsbe ingázik, vagy ausztriai tartózkodás után egy magyarországi osztrák cégnél helyezkedett el. Az osztrák-német nyelvváltozat tehát a jelenben való boldogulás kísérőjelensége. Ezen kívül az idős generáció még emlékezik a II. világháború előtti Tauschkind ('cseregyerek') intézményére, aminek keretében osztrák és magyarországi német családok (jellemzően fiú) gyermeket cseréltek, és így az osztrák gyermek Magyarországon megtanult magyarul, a magyarországi német gyermek pedig Ausztriában osztrák-bajorul. Az osztrák-német (bajor) nyelvváltozatot a budai hegyvidék németajkú településeinek a budai (osztrák-bajor) kereskedőkkel, polgárokkal ápolta kereskedelmi és munkakapcsolatai is erősítették. A budai osztrák-német családok nyelvi (lexikális) innovációi így jutottak el a budakörnyéki falvak bajor beszélőközösségeihez. Az osztrák-német tehát az idős generáció emlékezetében, de a jelenben is a haladás forrása, a gazdasági és nyelvi igazodási mércéje.

A német köznyelv ismeretéhez köthető gazdasági előnyökkel az adatközlők tisztában vannak, a fiatalabb generációk némettanulásának szükségességét a német identitásukkal, illetve származásukkal is összekapcsolják. Ugyanúgy, ahogy a magyar nyelv ismerete az adatközlők fiatal és felnőtt korában a társadalmi egyenlőség, a magasabb társadalmi státusz elérésének, a személyes társadalmi mobilitásnak volt

a feltétele, unokáik számára úgy vélik, immáron a német köznyelv ismerete a társadalmi előrejutásuk egyik kritériuma.

A német nemzeti nyelvváltozatok beszélőinek a megítélése mind Németország, mind Ausztria, mind Svájc esetében pozitív volt. A németországi németeket és az osztrákokat majdnem ugyanannyi válaszdó értékelte (nagyon) barátságosnak, a svájci németekről viszont csak az adatközlők kb. egyötöde állította ugyanezt. Ezt az eredményt támasztja alá a beszélők karakterének jellemzése is: mindhárom ország beszélői több pozitív jelzőt kaptak, mint negatívát. A legtöbb pozitív tulajdonsággal, és egyben a legkevesebb negatív tulajdonsággal az osztrákokat illették a válaszdók. Bár a németországi németek differenciáltabb karakterleírást kaptak, és a németek nemzeti nyelvváltozatát tartották a válaszdók a legszebbnek, de összességében a legpozitívabb véleményt az osztrákokról alkották.

A jelen tanulmány tárgyát képező kutatás bővítésére tett erőfeszítések sokat ígérőek. A német nemzetiség tagjainak nyelvi attitűdjeit a magyarországi németek lakta nagy tájegységek szerint, kvantitatív és kvalitatív szempontból, illetve a nemzetiségi közoktatásban tanuló fiatalok és németet vagy német nyelvű szakanyagokat tanító pedagógusok körében végzett attitűdvizsgálatok reprezentatív képet fognak nyújtani a magyarországi németek nyelvvel és beszélőivel kapcsolatos attitűdjeiről (MISKEI–MÜLLER 2021; MISKEI-SZABÓ 2021: 29–52; WALDHAUSER 2021; IZSÁK 2021) és identitásukról (SZÍVÓS 2021).

Kulcsszók: nyelvi attitűd; német nyelv nemzeti, regionális és lokális változatai; magyarországi németek; magyarországi bajor beszélőközösségek.

Hivatkozott irodalom

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2021. 05. 19.)
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2021. 05. 19.)
- ANDRÁSFALVY BERTALAN 1985. *A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről*. Baranyai Levéltári Füzetek 72. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- ANDRUSCH-FÓTI, MÁRIA – MÜLLER, MÁRTA 2009. *Kriaz Kaut! Grüß Gott! Ein Werischer Dialektbuch*. Szent István Társulat, Budapest.
- BEHRENS, HEIKE 2015. Sprachgebrauch und Sprachbewusstsein: Implikationen der empirischen Linguistik für die Sprachtheorie. In: SCHMIDLIN, REGULA – BEHRENS, HEIKE – BICKEL, HANS Hrsg., *Sprachgebrauch und Sprachbewusstsein. Implikationen für die Sprachtheorie*. De Gruyter, Berlin–Boston. 1–15. <https://doi.org/10.1515/9783110428674-001>
- BINDORFFER, GYÖRGYI 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- CARPENTER, CHRISTOPHER – BOSTER, FRANKLIN J. – ANDREWS, KYLE R. 2013. Functional Attitude Theory. In: DILLARD, JAMES PRICE – SHEN, LIJIANG eds., *The SAGE Handbook of Persuasion. Developments in Theory and Practice*. SAGE Publications, Los Angeles. 104–119. <https://doi.org/10.4135/9781452218410.n7>

- CASPER, KLAUDIA 2002. *Spracheinstellungen. Theorie und Messung*. Books on Demand, Heidelberg.
- CUONZ, CHRISTINA 2014. Was kann die diskursive Spracheinstellungsforschung (nicht)? Methodologische und epistemologische Überlegungen. In: CUONZ, CHRISTINE – REBEKKA STUDLER Hrs., *Sprechen über Sprache. Perspektiven und neue Methoden der Spracheinstellungsforschung*. Stauffenburg, Tübingen. 31–64.
- DEMETER-ZAYON MÁRIA 1992. Önkép és magyarságkép a Baranya megyei németeknél. *Honismeret* 3: 46–52.
- DOBOS BALÁZS 2020. Német nemzetiségi önkormányzatiság Magyarországon (1994–2014). In: EILER FERENC – TÓTH ÁGNES szerk., *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum Kiadó, Budapest. 272–295.
- EAGLY, ALICE H. – CHAIKEN, SHELLEY 1993. *The Psychology of Attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich, San Diego – Forth Worth – Orlando.
- EHRlich, STEFAN – CONRAD, FRANCOIS 2021. „Das reinste Deutsch wird in Hannover gesprochen.” Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage zu einem linguistischen Mythos. *Muttersprache* 131: 61–74. <https://doi.org/10.53371/60192>
- EICHINGER, LUDWIG M. – GÄRTIG, ANNE-KATHRIN – PLEWNIA, ALBRECHT – ROESSEL, JANIN – ROTHE, ASTRID – RUDERT, SELMA – SCHOEL, CHRISTIANE – STAHLBERG, DAGMAR – STICKEL, GERHARD 2009. *Aktuelle Spracheinstellungen in Deutschland. Erste Ergebnisse einer bundesweiten Repräsentativumfrage. Projektgruppe Spracheinstellungen*. Institut für Deutsche Sprache – Universität Mannheim, Mannheim.
- GÄRTIG, ANNE-KATHRIN – PLEWNIA, ALBRECHT – ROTHE, ASTRID 2010. *Wie Menschen in Deutschland über Sprache denken. Ergebnisse einer bundesweiten Repräsentativerhebung zu aktuellen Spracheinstellungen*. Arbeitspapiere und Materialien zur deutschen Sprache 40. Institut für Deutsche Sprache, Mannheim.
- FASOLD, RALPH W. 1984. *The Sociolinguistics of Society*. Language in Society 5. Cambridge–Blackwell, Oxford – New York.
- FÖGLEIN GIZELLA 2004. Nemzetiségi oktatás a Rákosi-kurzus idején. *Új Pedagógiai Szemle* 54: 98–105.
- GARRETT, PETER 2010. *Attitudes to Language*. Cardiff University Press, Cambridge.
- HÄCKI BUHOFFER, ANNELIES 2002. Steuert Sprachbewusstheit den eigenen Sprachgebrauch? Überlegungen zum Zusammenhang an Beispielen aus der deutschen Schweiz. *Der Deutschunterricht* 54/3: 18–20.
- HIDAS-MÁRIN MAGDOLNA et al. szerk. 2014. *Császártöltési Sváb Szótár (Tschasarteter Schwäbisches Wörterbuch)*. Kézirat. Császártöltés.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1963. *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn*. Mitteldeutsche Studien 24. Veb Max Niemeyer Verlag, Halle.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1991. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: HUTTERER, CLAUS JÜRGEN, *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. Tankönyvkiadó, Budapest. 253–280.
- IZSÁK, BÁLINT 2021. Dialektwahrnehmung und Spracheinstellungen von Gymnasiast*innen an der ungarischen Westgrenze zu Österreich. *Danubius Noster* 9/3–4: 53–72.

- KATONA ANDRÁS 2016. Az általános iskola hazai bevezetésének előzményeiről – a történelemtanítás felől szemlélve. *Történelemtanítás* 2016/3–4. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/katona-andras-az-altalanos-iskola-hazai-bevezetesenek-elozmenyeirol-a-tortenelemtanitas-felol-szemlelve-07-03-03> (2021. 06. 04.)
- KATZ, DANIEL 1960. The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly* 24: 163–204.
- KEREKES, GÁBOR – MÜLLER, MÁRTA 2017. *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar/Pilisvörösvár*. Deutsche Nationalitätenselbstverwaltung, Pilisvörösvár.
- KNEHR ISTVÁN szerk. 2016. *Hajósi sváb-magyar szótár. Hajoscher Wörterbuch*. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2008. Ungarn. In: EICHINGER, LUDWIG – PLEWNIA, ALBRECHT – RIEHL, CLAUDIA M. Hrsg., *Handbuch der Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Gunter Narr Verlag, Tübingen. 265–329.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2011. *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn*. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik Beihefte 145. Franz Steiner, Stuttgart.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA 2019. Sprachfördermaßnahmen zur Erhaltung der deutschen Sprache in Ungarn. In: AMMON, ULRICH – SCHMIDT, GABRIELE Hrsg., *Förderung der deutschen Sprache weltweit. Vorschläge, Ansätze und Konzepte*. Walter de Gruyter, Berlin–Boston. 483–500. <https://doi.org/10.1515/9783110479232-030>
- KOPPENSTEINER, WOLFGANG – KIM, AGNES 2020. Perspectives on Change: Language (Varieties) Contact and Language Ideologies on German in Austria. In: LENZ, ALEXANDRA N. – MASELKO, MATEUSZ eds., *VARIATIONist Linguistics meets CONTACT Linguistics*. Wiener Arbeiten zur Linguistik 6. V&R unipress – Vienna University Press, Göttingen. 317–355. <https://doi.org/10.14220/97837373011440.317>
- KSH 2011 = Központi Statisztikai Hivatal, 2011. évi népszámlálás, 9. nemzetiségi adatok. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/nemzetisegi_adatok (2021. 05. 20.)
- LENZ, ALEXANDRA 2003. *Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen Wittlich/Eifel*. ZDL Beihefte 125. Steiner Verlag, Stuttgart.
- Magyar Közlöny 2021/18 = <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/dc603e31e4eb81afdc16de2d18b234191c3837eb/megtekintes> (2021. 05. 20.)
- MÁRKUS, BEÁTA 2019. Die Deportationen „deutschstämmiger“ Zivlist/innen in die Sowjetunion 1944/1945. In: KÜHNEL, FERDINAND – WAKOUNIG, MARIJA eds., *Approaching East-Central Europe over the Centuries*. LIT Verlag, Berlin–Wien–Münster. 141–161.
- MÁRKUS, BEÁTA 2020. „Csak egy csepp német vér”. *A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945*. Kronosz, Pécs.
- MISKEI, RÉKA – MÜLLER, MÁRTA 2021. Einstellungen von jüngeren und älteren Ungarn-deutschen zur deutschen Sprache und zu ihren Sprechern. In: FÖLDES, CSABA Hrsg., *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Beiträge zur Interkulturellen Germanistik 14. Narr Francke Attempto, Tübingen. 445–460.
- MISKEI-SZABÓ, RÉKA 2021. Ergebnisse eines Pilotprojektes: Einstellungen von (angehenden) PädagogInnen gegenüber der deutschen Sprache und der Mehrsprachigkeit. In:

- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA Hrsg., *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität. Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. Budapesti Beiträge zur Germanistik 83. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 29–52.
- MÜLLER, MÁRTA 2020. Bildungswesen der Ungarndeutschen. *Spiegelungen* 15: 67–76.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. 1999. The Effect of Social Information on the Perception of Sociolinguistic Variables. *Journal of Language and Social Psychology* 18: 62–85. <https://doi.org/10.1177/0261927x99018001005>
- NIEDZIELSKI, NANCY – PRESTON, DENNIS 2007. *Folk Linguistics*. De Gruyter, Berlin.
- PRESTON, DENNIS R. 2010. Perceptual dialectology in the 21st Century. In: HUNDT, MARKUS – LASCH, ALEXANDER – ANDERS, CHRISTINA ADA eds., „*Perceptual dialectology*”. *Neue Wege der Dialektologie*. De Gruyter, Berlin – New York. 1–30. <https://doi.org/10.1515/9783110227529.1.1>
- ROMAINE, SUSANNE 1995. *Bilingualism*. 2nd ed. Blackwell, Oxford–Cambridge.
- SCHERFER, PETER 1983. *Untersuchung zum Sprachbewußtsein der Patois-Sprecher in der Franche-Comté*. Narr, Tübingen.
- SCHOEL, CHRISTIANE – ECK, JENNIFER – ROESSEL, JANIN – STAHLBERG, DAGMAR 2012. Spracheinstellungen aus sozialpsychologischer Perspektive I. Deutsch und Fremdsprachen. In: EICHINGER, LUDWIG M. – PLEWNIA, ALBRECHT – SCHOEL, CHRISTIANE – STAHLBERG, DAGMAR Hrsg., *Sprache und Einstellungen. Spracheinstellungen aus sprachwissenschaftlicher und sozialpsychologischer Perspektive*. Studien zur Deutschen Sprache 61. Narr, Tübingen. 163–205.
- SCHUTH, JOHANN – KORB, ANGELA Hrsg. 2011. *Reigöd vum Weidepam. Kaanr Vrzählstickr von Mathilde Geiszkopf*. Neue-Zeitung-Bücher 5. Neue Zeitung Stiftung, Budapest.
- SOMLAI, PÉTER FERENC 2020. Az anyanyelvi oktatás kérdése. Tendenciák és nézőpontok a főváros környéki német településeken (1919–1945). In: EILER FERENC – TÓTH ÁGNES szerk., *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Argumentum Kiadó, Budapest. 87–125.
- SZÍVÓS, ISTVÁN 2021. Identität und Diskursanalyse. In: KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA Hrsg., *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität. Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. Budapesti Beiträge zur Germanistik 83. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 75–97.
- TOPHINKE, DORIS – ZIEGLER, EVELYN 2006. „Aber bitte im Kontext“: Neue Perspektiven in der dialektologischen Einstellungsforschung. In: VOESTE, ANJA – GESSINGER, JOACHIM Hrsg., *Dialekt im Wandel. Perspektiven einer neuen Dialektologie*. Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 71. Redaktion Obst, Duisburg. 203–222.
- TÓTH-PÉTER, VERONIKA 2018. Amikor a külföldi utazás nem jog volt, hanem kiváltság. https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/amikor_a_kulfoldi_utazas_nem_jog_volt_hanem_kivaltsag (2021. 07.09.)
- TRIANDIS, HARRY CHARALAMBOS 1975. *Einstellungen und Einstellungsänderungen*. Beltz, Weinheim–Basel.
- WALDHAUSER, SZIMONETTA 2021. Dialektgebrauch und Spracheinstellungen der Ungarndeutschen im Ungarischen Mittelgebirge. Ergebnisse einer Pilotstudie. In: KNIPF-

KOMLÓSI, ELISABETH – MÜLLER, MÁRTA Hrsg., *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität. Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. Budapester Beiträge zur Germanistik 83. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 53–72.

WILD, KATHARINA 2006. Zu Südungarn. In: ÁRKOSSY, KATALIN et al. Hrsg., *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 93–108.

Language attitudes of Bavarian speakers in Hungary

Language attitude research among German minorities living in East- and Southeast-European countries does not have yet such a long tradition as in the case of Germany, Austria, and German-speaking Switzerland. The results of language attitude research undertaken among elderly minority speakers in Hungary using German either actively or passively give an insight into the way they think and feel about the different languages as well as their standard, regional and local varieties, their usage, and the gradual erosion of German (Bavarian) dialects through generations. Based on the self-definition of the bilingual informants, the study focuses on the affective and conative components of the language attitudes of German minority speakers in Hungary.

Keywords: language attitude; national, regional and local varieties of German; German minority in Hungary; speakers of the Bavarian dialect in Hungary.

KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET – MÜLLER MÁRTA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem